

Zerdüştlüğün İslâm'la Karşılaşması

The Encounter of Zoroastrianism with Islam

Marietta STEPANIANTS^a^aCentre for Oriental Philosophies Studies,
Institute of Philosophy,
Academy of Sciences, Russia

Çev. Cahid KARA

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
cahidkara@gmail.com

*Bu makale "The Encounter of Zoroastrianism
with Islam," Philosophy East and West, Vol.
52, No: 2, Nisan 2002, 159-172'den alınmıştır.*

ÖZET Zerdüştlük dünyanın en eski dinlerinden biridir. Kadim tarihinde bir kaç kez ciddi kırılmalara uğramasına rağmen, şüphesiz ki süregelen neticeleri bakımından en etkin kırılmasını İslâm'la karşı karşıya gelmesi sonucu tecrübe etmiştir. Bu durumun elbette çeşitli sebepleri bulunmaktadır ve tek taraflı bir yaklaşımla Zerdüştlüğün ışığının azalmasının tüm sorumluluğunu İslâm'a yüklemek tatminkâr bir açıklamadan uzak olacaktır. Siyasi olarak İslâm'la karşılaşmasında kesin bir mağlubiyete uğrayan Zerdüştlük, diğer yandan kültürel anlamda bazı kurumları ve felsefesiyle hayatini sürdürübilmiştir. Özellikle de Sufizm ve İshrakilikle ortaya çıkan İslâmî literatürde, kadim İran hükemasının hikmetlerini ve Zerdüştlüğün temel prensiplerinin varlığını sürdürdüğünü açıkça görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Zerdüştlük; İslâm; Sufizm

ABSTRACT Zoroastrianism is one of the oldest religions in the world. Although it had been exposed to several challenges during its ancient history, in term of the ongoing results, it experienced the biggest challenges when it encountered Islam. There are several reasons for the decline of Zoroastrianism; therefore, from a bias viewpoint, it will be extremely difficult to offer a satisfactory explanation if all the blame is placed upon Islam alone. Zoroastrianism, which has politically been defeated by Islam, on the contrary, has survived culturally through its institutions and philosophy. Especially, in the Islamic literature emerging from Sufism and Ishraqiyyun we can plainly recognize the sustaining wisdom of the former Persian sagas and the existence of basic principles in Zoroastrianism.

Key Words: Zoroastrianism; Islam; Sufism**Journal of Islamic Research 2012;23(2):89-99**

Farklı kültürler arasında karşılaşan pek çok hikâyeler arasında, Zerdüştlük ve İslâm'ın karşılaşması en dramatik olanlardan biri olabilir. Yüzyıllarca, antik İran devletlerinin dominant dini olduktan sonra ve Sasani İmparatorluğu'nda (224-651) resmi din statüsünü elde ettikten sonra, Zerdüşst öğreti pratik olarak anavatanından sürülmüş ve Muhammed'in dini ile yer değiştirmiştir. Bugün, günümüz İran'ında Zerdüştlerin sayısı kırk bini geçmez. Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında, Zerdüştlüğü takip eden bazıları bugün Parsi olarak bilinen ve yaklaşık sayıları yüz bini bulan Hindistan için İran'ı terk ettiler. Pakistan, Kanada, Birleşik Devletler, İngiltere ve Avustralya gibi dünyanın diğer bölgelerinde Zerdüştlerin küçük toplulukları bulunmaktadır ve dünya çapındaki toplam sayılarının

120.00'den daha az olduğu tahmin edilmektedir.¹ Zerdüştlüğün kaderini 1879'da James Darmesteter tarafından Zend-Avesta'nın² tercümesi için yazılan girişinde yapılandırılan daha doğru bir şekilde tasvir etmek oldukça zordur: "Parsiler bir halkın kalıntıları olduğundan, onların kutsal kitapları da bir dinin kalıntısıdır. Dünyada başka hiçbir büyük inanç yoktur ki, onun geçmiş ihtişamı böylesi fakir ve zayıf abideler bıraksın."³

Zerdüştlüğün gerçekte "ortadan kalkmasının" nedeni nedir? Tüm suçu, İslâm'ın üzerine yüklemek oldukça geneldir. Bununla birlikte, gerçek çok kolay değildir ve tek boyutlu bir açıklama burada tatminkâr değildir. Gerçekte çok sayıda neden vardır ve ben, benim bakış açımında, en önemlisine dikkat çekmek istiyorum.

İki kültürün ilk doğrudan karşılaşması, 632'de Peygamber Muhammed'in ölümünden hemen sonra meydana gelmiştir. Müslüman ümmetin başkanı olan ilk halife Ebu Bekir, Arap dünyasının sınırları ötesine -İran Sasani topraklarını da içeren- İslâm'ın ilerlemesini başlattı. 635'te, Müslüman kuvvetler Kadisiye'de son şahinşah III. Yezdigerd'in ordularına karşı kesin bir zafer kazandılar. 637'de, Sasani Devleti'nin başkentini Ktesiphon'u (Medâyin) ele geçirdiler. 651'e kadar, Zerdüş İslâm'ın özgürlüğünü sona erdirmek ve daha sonra onu Arap Halifeliği içine katmak yaklaşık on beş sene sürdü.

Fakat (Zerdüştlük için) bu yok edici karşılaşma için şu önceliği önermek isterim; oldukça ters bir sonuca sahip dolaylı bir karşılaşma zaten meydana gelmişti: İslâm tarafından borç alınan çok sayıdaki Zerdüş fikirler. Eğer biz samimi bir şekilde Zerdüş'ün M.Ö. 628'te doğduğunu teyit eden (çünkü M.Ö. 588'te -sözde kırk yaşında- Zerdüş muhtemelen Chorasmia'nın bir kralı olan Kral Viştaspa'ya

dinini kabul ettirmeyi başardı ve böylece Büyük İskender'den 258 yıl önce Zerdüş geleneğinin yayılmasını sağladı) Richard Zaehner⁴ (genel olarak Arap kaynaklarına dayanan) gibi bazılarının görüşlerini sorgulamaya kalkarsak bu ifadenin meşruluğu için bir iddia belki de yapılabilir. Bunun yerine, Zerdüş dininin ortaya çıkışını Orta Asya'nın kuzey bölümünde hâlâ yerleşmekte olan Zerdüş'ün insanların zamanı olan M.Ö. 1400-1000 arasında tarihleyen Mary Boyce⁵ gibilerini desteklemek de olabilir. Bu olayda, Zerdüş Musa'nın çağdaşı olabilir ve İran'dan Akdeniz dünyasına yayılan dini etki tartışmasını desteklemek -tersini değil- daha kolaydır.

DOLAYLI BİR KARŞILAŞMA: KÜLTÜREL PARALELLİKLER

Dünya Kongresinde (Tahran, 27-27 Mayıs 1999)⁶ Molla Sadra üzerine sunulan bir tebliğde, araştırmasında Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerine Zerdüş'tü etkinin problemi hakkında farklı fikirleri sunan, Kaliforniya'daki Cuesta Koleji'nden Lenore Erickson, İslâm üzerinde İranlı fikirlerin etkileri hakkında lehte ve aleyhte bir grup argüman ortaya koydu. İran etkisine karşı savunarak, o şunu vurguladı: (a) Zerdüş tarafında, yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla kadar yazılmış Pehlevi metinlerde not edilen paralellikler -M.Ö. altıncı yüzyıldan ikinci yüzyıla kadar uzanan zaman diliminde Yahudilik üzerinde her hangi bir etki için çok uzaktır; (b) Paralellikler, aradan bir döneme işaret eden ilk temas sonrası iki yüzyıla başlayan Parathion zamanındaki (M.Ö. üçüncü yüzyıldan M.S. üçüncü yüzyıla kadar ki) Yahudilik'te ortaya çıkar; (c) Zerdüştlüğün kendi eklipsinde olduğu bir zamanda meydana gelen Parathion periyodunda ortaya çıkan paralellikler. Bunların ötesinde, bu zamandan bir kanıt Yahudilerle yakın bir temasa işaret etmez.

Konu hakkındaki literatürü inceledikten sonra, Erickson yukarıda bahsedilen tüm düşünce-

¹ Bkz., Routledge Encyclopaedia of Philosophy, ed. E. Crais, I-X, London 1998, IX, 872.

² Avesta, Zerdüştlüğün kutsal kitabı, bugün iki redaksiyon halinde mevcuttur. Birincisi, Avestaca dilinde Visparad ve Yasna ile birlikte isimlendirilen Vendidad-sade'dir (literal olarak, çeviri veya yorum olmaksızın sadece Vendidad). İkincisi, Zend-Avesta (metin ve onun yorumu anlamındadır), farklı bir dizinde benzer üç bölümden oluşmaktadır ve Avesta'ya eklenilmiş Sasaniler zamanındaki Pehlevice çeviriler ve yorumların eşliğindedir.

³ Zend-Avesta, Bölüm 1, Vendidad, (İng. Ter.) J. Darmesteter, Vol. 4 of Sacred Books of the East, ed. Max Müller (Delhi, Varanasi, ve Patna: Motilal Banarsidass, 1988), XI-XII.

⁴ Bkz. R.C. Zaehner, *The Teaching of the Magi*, London, 1956.

⁵ M. Boyce, *History of Zoroastrianism*, I-III, Leiden 1991

⁶ L. Erickson, "The Problem of Zoroastrian Influence on Judaism and Christianity" (Makale Molla Sadra üzerine düzenlenen Dünya Kongresinde sunulmuştur, Tahran, 25-27 Mayıs 1999), 16.

lerin oldukça tatmin edici bir şekilde ele alınmış olduğu sonucuna ulaştı. İlk olarak, Pehlevi metinleri, yazmanın otomatik, düşünmenin apansızın karşılığının olmadığı, bir parça yazının tarihinin onun menşinin gerçek tarihi ile çok az ilintili olabileceği antik Avesta geleneğini temsil etmektedir.

İkinci olarak, aradan bir dönemin meydana gelişi, her ne kadar asimilasyon süreci Helenistik zamanda başlamış olsa da, yeni fikirleri kabul etmedeki zorlukların neden olduğu bu süreçte “kı-rılmalar” olması gerçeğinden dolayı olabilir, -Yahudilikteki “ortodoks” zihin yapısını akılda tutarak, dinî ifadenin geleneksel yollarını destekleyen doğal bir muhafazakarlık yabancı fikirlere karşıydı. Temas ve asimilasyon arasındaki akıp geçen uzun bir zamanı önermek kesinlikle inanılması güç bir şey değildir.

Son olarak, Zerdüştlüğün “eklipsi” Babil’in Partlar fethi öncesi iki yüzyıl süresince genel olarak Helenizasyona bağlanır. Bununla beraber, bazı araştırmacılar, Ahameni İmparatorluğunun gerçek varisleri olarak Sasanileri göstermek için, özellikle de Sasani propagandalarıyla kurgulanan, hem İranlıların hem de Partların Helenizasyonu konusunun abartıldığına inanmaktadırlar. Ahameniler M.Ö. 550’de Medlerin yönetimine karşı İranlı yönetici Kiros’ın (MÖ 576-529) isyanını müteakip kurulmuştu. Ahameni İmparatorluğundaki Zerdüş’tün öğretilerinin durumu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazısı Zerdüştlüğü devlet dini haline getirenin Darius (MÖ 521-485) olduğuna inanmaktadır. MÖ 333’te, İran, Büyük İskender tarafından fethedildi. Onun ölümünden sonra, MÖ 312’nin başlarında Selevkoslar, daha sonra da yönetimleri MS III. yüzyıla kadar süren Partlar tarafından yönetildi. 224’te, Sasani hanedanı içerisindeki I. Ardeşir (226-241)’in Partların lideri V. Arataba’yı mağlup ederek tüm İran’ı kontrol altına aldığı farz edilmektedir. Zerdüştlüğün Ahameni imparatorluğu zamanında, Babil’deki sürgünden özgürlüklerine kavuşan ve Zerdüş korumasını kazanan Yahudiler için uzun bir destek kaydıyla, büyük bir dünya dini olduğu yönünde kuvvetli kanıtlar vardır.⁷ Sonuç olarak,

görünen şudur ki, Zerdüştlük İran İmparatorluğu süresince Yahudilerin sürgün sonrası dağılma periyodundan İskender, Selevkoslar ve Partlar süresince İranlıların arasında yaşadıkları yüzyıllar boyunca Yahudiliği etkilemiş olması muhtemeldir.

Zerdüşti öğretinin Yahudilik üzerindeki etkisi sonuçta Hıristiyanlık ve İslam üzerinde de bir etki bıraktı, çünkü her üçü pek çok inanç konularını paylaşmaktadırlar (Zerdüştlük daha doğrudan bir şekilde Hıristiyanlığı etkilemiştir; J.R. Hinnells Ahd-i Cedit’deki İran etkisini özellikle çalıştı.⁸ İran’ın, Arap fethinden sonraki durumunu açıklamaya gerek yoktur; Zerdüştlük, olarak aynı toprağı paylaşmaya gelen Müslümanlar üzerinde kaçınılmaz bir şekilde etkiye sahip olmuştur.). Paralel çok sayıdaki belirli örnekler Zerdüş etkisinin varlığını ispatlar. İkisi büyük önem taşımaktadır. İlki, Zerdüştlüğün özündeki düalizm Şeytan düşüncesinin gelişmesine ve melekler ve kötü ruhların dizilişine ya neden olmakta yada bu düşüncüyü desteklemektedir. Zerdüş iki ruhî kuvvetin varlığını telkin etti: İyi (Spenta Mainyu) ve Kötü (Angra Mainyu). Bu ikisinin “kendi kendilerini yaratıp” yaratmadıkları veya genellikle İyi Ruh’la özdeşleştirilen “Hikmet Tanrısı” (Ahura Mazda)’dan sudur etmiş veya O’nun tarafından yaratılıp yaratılmadıkları konusu açık değildir. Gatalarda sadece bir yerde -Zerdüş’tün zikirleri (Avesta’nın en eski parçası)- iki ruhun yaratılışı açıkça belirtilir:

Şimdi, Mazda tarafından yaratılmış bu ikisi hakkında (duymayı) arzu edenlere konuşacağım, (öğreti) gerçekten bilge içindir. (Yasna, XXX.1)⁹

Bu, Ahura Mazda’yı Yaratıcı Tanrıya ile özdeş gören ve Zerdüş’tün öğretisinin tamamen düalist olmadığını düşünenler tarafından desteklenen tercümenin tartışmalı bir parçasıdır. Muhafiz görüş, bilim adamları arasındaki hakim görüştür, “Zerdüştlük için ‘İyilik’ Tanrı’ya önceldir; ‘İyiliğin’ normları Tanrı’nın ve Tanrı’nın isteğinin dışında vardır. Tanrı iyiliği yapabilir ve isteyebilir, fakat Tanrı’nın isteği onu bu şekilde yapmamıştır. Tan-

⁷ Bkz. J. R. Hinnells, *Zoroastrians in Britain*, Oxford 1966, 2.

⁸ J.R. Hinnells, “Iranian Influence on the New Testament,” *Acta Iranica*, 1974, II, 271-284.

⁹ Bkz. I.J.S. Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, Tahran, Sazman-e-Faravahar, 1980, 25.

rı'nın isteği örtüşür veya Tanrı öncel bir 'İyiliği' keşfeder."¹⁰

Avesta'da Zerdüş, her ne zaman Ahura Mazda konuşsa haykırır: "Ey maddi dünyanın Yaratıcısı, Sen Kutsal olan." Bazen de Zerdüş Ahura'yı "En hayırlı Ruh" olarak çağırır; böylece, aynı zamanda var olan diğer Ruh Angra Mainyu'nda yer aldığı evrende, tek kuvvetin olmadığını itiraf etmektedir. Ahura Mazda "Yaşamın Yaratıcısı" "Tüm güzel şeylerin Yapıcısı" iken, Angra Mainyu "Ölümün Yaratıcısı," "Kötülük Dünyasının Yapıcısı"dır. Bundan dolayı, birlikte tüm bu var olanların yaratılışına katılmış iki en üst Varlık vardır. Onlar birbirleri ile sürekli bir çatışma ile bağlanmışlardır ve bu İyi ve Kötü arasındaki çatışma haline gelir. Uzun süreçte Ahura Mazda kazanacaktır: İyiliğin zaferi kesindir. Burada Zerdüştlüğün ikinci "odak noktası" girmektedir, eskatoloji olarak adlandırılan ve o, Zerdüştlük öğretisi Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam üzerinde derin bir etkiye sahip olduğu bu ikinci etkidedir.

Ahura Mazda güçlüdür, fakat sadece zamanın sonunda düşman ruh Angra Mainyu'yu yenmeyi başaracaktır. Geleneksel Zerdüş kozmolojisine göre, on iki bin yıllık bir zaman dilimi her biri üç bin yıllık dört zaman dilimine bölünme sırası olan teleolojik olayların sonlu bir zaman dilimini belirler. İlk zaman diliminde, iki ruh iki karşıt gerçekliği yaratır ve Angra Mainyu'nun düşman ruhu farklı şekillerde Ahura Mazda'ya saldırır. İkinci zaman diliminde, zıddıyla etkili bir şekilde savaşmak amacıyla Ahura Mazda altı Ameshaspentas veya Kutsal Ölümsüzler,¹¹ fravishis veya iradeli yaratıklar gibi temsilciler yaratır. İkinci üç binin sonunda Angra Mainyu tarafından bir savaş başlatılır. Üçüncü üç bin yılda, Angra Mainyu yozlaşmış bir yaratılışın tamamı üzerinde üstünlük kurar. Daha sonra, Zerdüş doğar ve kurtuluş tarihe girer. Zerdüş tüm insanları Ahura Mazda'nın tarafında savaşmaya çağırır. Son bin yıllar süresince doğru, Ahura Mazda için kurtuluşun bir temsilcisi olarak hareket eden (kazanım getiren) Sayoshant gelir. O,

Cennet, Cehennem ve Hamestan (orta bir yer)'dan tüm ölüleri diriltir. Ateş dünyayı eritir ve oluşan erimiş nehir tüm ruhları arındırır. Son olarak, Angra Mainyu ve onun "ordusu" yok edilir ve tüm insanlar Ahura Mazda tarafından yaratılan yeni bir vücut içinde bir araya gelir. Onlar, zaman ve mekanın dışında varlığın bir durumunda sonsuzluk içinde yaşarlar -Frasho kereti'de (yenileme)-.

Yukarıda söylenilenden bir kanıt olarak, Zerdüştlük sonsuz bir cennet veya sonsuz bir cehennem tasavvurundan mahrumdur. Ölü vücudu terk ettikten sonra, ruhlar diğer dünyaya yolculuk ederler. Sonrakine girmek için onlar, amellerinin ağırlığı ve yargısının meydana geldiği Çinvat köprüsünü geçmek zorundadırlar: "Mazda'nın sahip olduğu mutluluk ve mutsuzluk kanunu Druj (Yalancılık) takip edenler için uzun süreli çile, Doğruluk için mutluluktur" (Yasna, XXX.11). Günahkarlar için cehennem vardır; iyiler için, cennet; salih amelleri tam olarak kötü amellerine eşit olan "dengeli" birileri içinse Hamestan vardır. Fakat, tüm bu üç grup zamanın sonuna kadar ruh için geçici yerleşim yerleridir.

Zerdüşti dualizm ve eskatolojinin Yahudilik ve Hıristiyanlığı etkilemiş olabileceği hakkında çok fazla yazılmış yazılar olduğundan burada konuyu ele almaya gerek yoktur. Bunun yerine, bu makalenin konusunu zihinde tutarak, bazı Zerdüş fikirlerin nasıl İslam'ın öğretileri arasına sokulduğunu göstermeye teşebbüs edeceğim.

İSLAM'IN ZERDÜŞTLÜK'LE DOĞRUDAN KARŞILAŞMASI

SEBEPLER VE TRAJİK SONUÇLAR

İlk karşılaşmayı çevreleyen olayların iki karşıt yorumu vardır. Bir yorum, Zerdüştler'in kılıç noktasında Araplar tarafından dinden döndürüldüklerini belirtir: "İran'ın manevi veya maddi her şeyi Araplar tarafından zep geçildi -onların fanatizmine bir kurban. İran'ın din, dil, yazım, tutum ve gelenekleri oldukça farklı bir gidişata girdi veya tamamıyla ortadan kaldırıldı."¹² Fakat aşırı karşıt görüş, "taze

¹⁰ Erikson, "The Problem of Zoroastrian Influence", 16.

¹¹ Bunlar Asha (Hakikatı, Doğruluğu ve İlahi Hukuk ve Düzen'i temsil eden), Volumanah (İyi Akıl), Khashthra (Krallık, Bağımsızlık veya Güç), Armaiti (Sabir, Tevazu, Fedakarlık ve Aşk), Hauravatat (Mükemmellik, Sağlık ve Refah) ve Amerelat (Ölümsüzlük) tür.

¹² Poure Davoud, *Introduction to the Holy Gathas*, ter. D. J. Irani, Bombay 1927, 7.

ve enerjik İslam'la ilk şokta eski İran'ın gücü kolayca eridi,"¹³ "Emeviler'in kayıtsızlığında ve Abbasiler tarafından ehl-i Kitab olan gayr-i Müslimlere karşı uygulanan hoşgörü yaklaşımı"¹⁴ ile niçin olduğunun açıklamasını bulur.

Gerçeğin bu iki tamamen birbirine zıt karşıt görüşlerin arasında bir yerde bulunması mümkündür. İran'ın pekçok bölgesi gerçekten tahrip edildi, yerleşimcilerine saldırıldı, soyuldu ve öldürüldü. Bununla beraber, yeni yöneticilerin otoritesini gönüllü olarak kabul eden Zerdüştler kendi dini inançlarını yaşamaya devam etmelerine izin verildi. Fatihlerin genel ruhu, bir Arap fatihle Zerdüşt bir kasaba halkı arasında yapılan bir anlaşma metnindeki pasajda görülebilir: "Siz güvendesiniz, bizim üzerimize düşen bu anlaşmayı siz cizye ve haraç vergilerinizi veddiğiniz sürece muhafaza etmektir."¹⁵

İslami fetihlerin bu ilk zaman diliminde Arapları idealleştirmek istemiyorum. Şiddet ve zorla din değiştirme ile ilgili şüphesiz ki çok sayıda olaylar vardır. Bu durum tüm savaşlar için genel bir olgudur. Bununla birlikte, bu tarihsel dönemdeki şiddet olayları abartılmamalıdır ve Müslüman istilacıların göreceli hoşgörüsünü belirten bazı esaslar da kabul edilmelidir. Hoşgörü, İslami öğretinin kendi içinde yatmaktadır. Örneğin, her ne kadar İslam eleştirmenleri intikam için Kur'anî meşrulaştırmayı genellikle işaret etseler de, "Ey inananlar! Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı da kadın" (2:178),¹⁶ bu kesin emir aynı zamanda başka bir şekilde de anlaşılabilir. Gerçekte, pek çok Müslüman yorumcu bu emri oldukça farklı bir şekilde okumakta ısrar etmektedir. Şeyh İbn Arabi, *Fususul-Hikem*'inde¹⁷ intikam aramak olan bu Kur'anî emirle, Allah'ın böylelikle öldürmeyi kınamasının bir kanıtı ve kuvvetli bir ceza emriyle de insanlığı şiddetten korumanın O'nun is-

teği olduğunu açıklar (bölüm 18). Kur'an açıklar: "Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez." (42:40).

İslam eleştirmenleri aynı zamanda *cihad*'ın veya Müslüman kutsal savaşın uygulamasını Muhammed'in öğretisinin saldırgan karakterinin bir kanıtı olarak görürler. Bununla beraber, biri böyle bir yoruma büyük bir dikkatle yaklaşmalıdır. İlk olarak, Kur'an'ın bir Mümin'in öldürülmesini şiddetle kınadığının altı çizilmelidir: "Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır" (4:93). Eğer bir Müminin öldürülmesi hata ile meydana gelirse, o da aynı şekilde kınanır ve belli bir tazminat maktulün ailesine verilir.

"Müminler" sadece Müslümanları kapsamaz fakat kitabî öğretileri takip eden bütün diğerlerini de kapsar: "(Kur'an'da) İnananlar, (Kutsal Kitapları) takip eden Yahudiler, Sabîiler ve Hıristiyanlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve salih ameller işlerse onlar için nebî korku vardır ve ne de bir üzüntü" (5:69). İran'da İslami hakimiyetin ilk üç asrı süresince Zerdüştler kutsal kitabı takip eden bu insanların arasında düşünülür ve *zimmîler* olarak adlandırıldı.

Kuran kendi inananlarını, üzerinde yeterince düşünmeksizin cezalandırma eyleminde bulunanlara uymama noktasında uyarmaktadır: "Bir de senden acele azap istiyorlar. Hâlbuki Allah asla va'dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir" (22:47). Tanrı bir müminin itidali göz önünde bulundurmasını ve saldırganlıktan kaçınmasını umar. Gerçekte, *cihad* savunma eylemi olarak farz kılınmıştır: "Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir" (2:191) ve "Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur" (2:193). Kutsal savaşa çağıran Kuran'dan tüm bu ayetler, eğer Muhammed'in ve Müslüman toplumun ilk yıllarının tarihinin genel kapsamı dışına çıkartılırsa

¹² Poure Davoud, *Introduction to the Holy Gathas*, ter. D. J. Irani, Bombay 1927, 7.

¹³ Taraporewala, *The Religion of Zarathustra*, 7.

¹⁴ Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, I-II, New York 1965, II, 28.

¹⁵ Bkz. E.G. Browne, *Literary History of Persia*, I-IV, Cambridge 1924, I, 200.

¹⁶ Kur'an'dan yapılan tüm alıntılar *The Meaning of the Glorious Quran*'dandır, I-II, Tercüme ve yorum Abdullah Yusuf Ali, Kahire-Beyrut, Dâru'l-Kitab el-Mısırî, basım tarihi belirsizdir.

¹⁷ İbnü'l-Arabi, *Fususul-Hikem*, ter. R.W.J. Austin, New York 1980.

yanlış yorumlanabilir. Özel tarihi durumlarda, Peygamber Muhammed'in kendi hükümlerini verdiğini de hatırlamak aynı zamanda önemlidir.

Düşmanlık ve savaşmanın kaçınılmaz olması durumunda, Kur'an mahkumlar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve benzeri kişiler hakkında Müslümanları bir dizi savaş kurallarını takip etmeye çağırılmaktadır. Pek çok ayetlerde belirtilir: "Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın, fakat sakınsınırları aşmayın, çünkü Allah sınırları aşanları sevmez" (2:190). İslami öğretinin onurlu bir sanat ve görev olarak barışmayı emretmesi oldukça önemlidir: "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et" (8:61).

Allah'ın değişik isim ve sıfatları arasında en önemlisi adalet ve merhamettir. Bundan dolayı, Kur'an da tüm inananları çağırır: "Affi gözetmede en ileride ol" (57:21); "Rabbinizden mağfirete doğru koşun" (3:133); "Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler" (3:134); "Öfkelendikleri zaman bağışlayanlar" (42:37); "Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez" (42:40).

İran'da erken dönemdeki Arap istilacılar tarafından gösterilen göreceli hoşgörünün bir diğer nedeni sağlam ekonomik manadadır. Arap halifeliği sınırlarını genişlettiğinde, devlet için devletin gelirene katkı sağlayabilecek büyük sayıda gayr-ı müslim tebaayı içermesi son derece önemli hale geldi. Bir zaman için bu durum, dinden döndürme gayretleri için dizginleme olarak iş gördü.¹⁸

Bazı tarihçiler "kitlelerin" gönüllü olarak İslam'ı kabul ettiklerini iddia etmektedirler. Müslüman istilasının arefesinde Sasani imparatorluğunda işlerin bu durumu için bir açıklama şu şekildedir: "Dışarıdan görünenin altına gizlenmiş ihtişam ve Sasaniler'in geniş askeri başarısı çürümenin virüslerini pusuya yatırmıştı."¹⁹ Bir dizi heretik hareketlerin ortaya çıkışı İran'da Zerdüştlüğün nihai düşüşünü önceden göstermiştir.

Sasani hanedanı süresince, Zerdüştlük siyasetin bir aleti haline dönüştürüldü. Arnold Toynbee şuna inanır: "Zerdüştlük, siyaset müessesesi için kendini borç veren Yahudiler kadar ağır bir şekilde sonunda ödeme yapmak zorunda kalmıştı."²⁰ Erdeşir'in (226-242) hakimiyetinde, Sasani Devleti tam teşekküllü bir teokrasi olmuştu. Erdeşir'in kendisi, mesleği atalarının uzun bir çizgisinden intikal eden bir rahipti. Oğlu I. Şapur'a vasiyetnamesi aşağıdaki gibidir:

Hükümdarlar onurlandığında

İnanç ve hükümdarlık kardeşlerdir,

Sen şöyle söyleyebilesin diye onlar karışmıştır:-

"Onlar tek bir saat kullanırlar." İnanç sürmez

Taht olmaksızın ne de hükümdarlık ayakta kalabilir

İnanç olmaksızın; sırmalı kumaşın iki parçası

Hepsi iç içedir dikilmiş

Bilgeden önce...

Her biri diğerine ihtiyacı vardır, ve biz parçayı görürüz

Hayırda birleşmiş.²¹

Ruhban sınıfının gücünü kuvvetlendirmenin büyük rolü "Şehinşah'ın ruhunun kurtarıcısı" unvanını elde eden başrahip Kartir tarafından yüklenildi. Onun kariyeri I. Şapur (241-272)'un hâkimiyeti süresince başladı ve Hürmüz'ün hâkimiyetinde Kartir "Ahura Mazda'nın rahiplerinin başı" anlamındaki Ormaz'ın *magapatı* yapıldı. II. Behram ana tapınakta ona "imparatorluğun kadısı," "dini törenlerin hâkimi" ve "ateşin yöneticisi" ni içeren ilave unvanlar verdi.

Zerdüşti ruhban sınıfı, Şah'ın kendisi tarafından sahip olunan ikinci bir güç derecesine ulaştı. Devletteki üçüncü kuvvet toprak aristokrasisi idi. Bütün bu üçü kendi otoritelerini fazlasıyla suiistimal ettiler, fakirlik ve sefaletin derinliklerine batan kitleler ise acımasızca ezildiler. I. Firuz (459-483) tarafından Hunlara karşı açılan başarısız savaşlar

¹⁸ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 73.

¹⁹ İbid, 72.

²⁰ Toynbee, *A Study of History*, I, 445.

²¹ Taraporewala, *The Shah-nameh*, 161.

kitlelerin ıstırabını artırdı. Sosyal hoşnutsuzluğun yüksek seviyesi, öğretisi bazen Rusya'da Bolşeviklerle karşılaştırılan Mazdek'in 488'de ortaya çıkışında görülebilir.²²

Kısaca, Zerdüşti İran üzerinde Müslüman istilacıların zaferi aslında daha üstün askeri gücü ile daha zayıf olanın üzerine daha güçlü bir devletin zaferiydi.

Fakat İslâm'ın başarısını destekleme meyilinde ideolojik doğal bir yapının faktörleri de olabilir. Ben, Muhammed'in öğretilerinin Zerdüş'tünkilerden daha cazip en azından dört husus tavsiye edebilirim. İlki, önceki (İslâm) ırk, etnisiti ve dil gibi faktörler olmaksızın tüm insanlara hitap etmiştir. Diğer yandan Zerdüştlük "şehirle sınırlanmış bir geçektir."²³ Yahudiliğe benzer bir şekilde, tüm İranlıların Zerdüş'tün öğretilerini takip etmeleri farz edilirdi, fakat hiç bir yabancıya inanç toplumu içerisine dâhil olmasına izin verilmezdi (örneğin, her ne kadar bazen III. yüzyılın sonunda Kartir'in zamanında, Zerdüş't olmayan bazı gruplar zorla din değiştirilmelerine rağmen). Hatta Modern zamanlarda bile, Zerdüştlük çalışmalarına katkısına rağmen ünlü İranlı bilimci Poure Davoud din değiştirmeyi istediğinde, İran ve Hindistan'daki Zerdüş't topluluklar onun isteğini reddettiler. Dahası, Zerdüştlük İran'ın devlet dini haline geldiğinde, Yahudiler, Budistler, Brahmanlar, Nesturiler, Hıristiyanlar, Maniheiztler ve Mazdek heretiklerine zulmetmekle diğer dinî inanç takipçilerine hoşgörüsüzlüklerini gösterdiler.

İkincisi, İslâm en azından ilk zaman diliminde kardeşliği telkin etti ve sosyal ayrımcılığa karşı oldu; bunu karşın, Zerdüştlük özellikle Sasaniler süresince topluluğunu dört gruba ayırmıştı (Hinduizmdeki dört varnas veya kasta çok fazla benzer). Dadestan'da *i menog i xrad* (Hikmet ruhunun yargıları), muhtemelen altıncı yüzyılda oluşturulmuş Pehlevice bir kitaptır, Hikmet'in Ruhu (veya İyilik) bu dört sosyal grup hakkındaki sorulara cevapta, üyelerinin görevlerini detaylıca tasvir eder (XXXVII.33-34).²⁴ Hindistan'da kast ay-

rımcılığından bu şekilde kurtulmayı ümit ederek çoğu daha aşağı kastlar ve kast dışındakiler (dokunulamazlar) arasında özgürce ve isteklice İslâm'a dönüşler iyi bilinmektedir. Aynı motivasyon makul bir şekilde İran'da kitleler halindeki ihtidaların arkasındaki neden olabilir.

Üçüncüsü, İslâm ritüellerinin basitliği sayesinde insanları cezbedetti. Sasaniler döneminde, Zerdüş't inancı, hariç dini törenler, sırf bedensel arınma, mümkün veya imkansız tüm durumlar için yıkanma ve kefaretle çok yüklü bir hale gelmişti ve insanlar ne onlara ilham veren ve ne de manevî susuzluklarını tatmin eden temizliğin sırf dış şeklini önemsemeye de son vermişlerdi.

Dördüncüsü, İslâm ilk dönemlerinde öğretilerini, uygulama fikirlerini, değerlerini ve diğerlerinden ödünç aldığı kuruluşları birleştirmekle kültürel asimilasyon için büyük bir kabiliyet gösterdi. Böyle bir siyaset İslâm'ın en önemli doktrini ile savunulur: "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun peygamberidir."

İslâm'a göre, Muhammed "peygamberliğin mührüdür," insanlara gönderilen peygamberler arasında sonuncusu anlamındadır. Bu anlayış farklı diğer anlamlara sahiptir ve hem hoşgörüyü hem de fanatizmi haklı çıkarmak ve desteklemek için kullanılabilir. Sonuncusu (fanatizm), Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu ve mesajının en mükemmel olduğu iddiası yapıldığında meydana gelebilir. Bununla beraber, gerçek şu ki, önceki inanç beyanları diğer kutsal literatüre ve öğretilere bir derece saygıyı işaret eden Müslüman otoriteler tarafından tanındı. Bu durum, bir taraftan fikirlerin, değerlerin ve diğer kültürlerin âdetlerini ödünç almayı haklı çıkarmaya hizmet ederken, diğer yandan diğer dinî inançların mensuplarını peygamberlik geleneğinin devamı olarak görülen İslâm'ı kabul etmeye izin verebilirdi.

Dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar İran'da etkili bir azınlık olmaya devam eden Zerdüştlere gerçek zulüm Abbasiler hâkimiyetinde başladı (752-804) ve onların hâkimiyetinde Zerdüş'tlerin tapınakları ve kutsal ateş mabetleri imha edildi. Zimmi statüsü Zerdüş'tler'den kaldırıldı ve onlar

²² Bkz. Taraporewala, *The Shah-nameh*, 161.

²³ *Cambridge History of Islam*, II-B, 476.

²⁴ Zoroastrians text (Moscow: Vostochnaya literatura), 19-20.

kâfirler (inançsızlar) olarak isimlendirildi.²⁵ İran asıllı İslâmî din adamları bu zulümde önemli bir rol oynadılar. Daha sonra, Cengiz ve Timur'un vahşi Moğol sürüleri tahrip edici ve henüz yok edilmiş her ne varsa yok eden bir sel gibi İran'ın üzerinden geçtiler. Onuncu yüzyıldan itibaren, Zerdüştlar orada yeni bir isim elde ettikleri Hindistan'a göç ettiler: Parsiler.

YAŞAYAN BİR GELENEK OLARAK ZERDÜŞTLER

Yukarıda bahsedilen tüm bu konular Zerdüştlüğün İslâm'la karşılaşmasında nihayetinde bir kültürün diğeri tarafından yok edilmesi ile sonuçlanmıştır anlamına mı gelmektedir? Her ne kadar *dinî* bir kuruluş olarak Zerdüştlüğü yok etme meydana gel-diyse de, *kültürel* bir kimlik olarak tamamen kö-künden kazanmadığına inanıyorum. Onun fikirleri yeni İslâmî kültürün içine yerleştirildi ve günümüze kadar iki kültürün karşılaşmasının bir sentez getirdiğini söylemekte bizi haklı çıkaran önemli bir rol oynamaya devam etti.

Sadece Zerdüştlüğün fikirleri değil fakat onun âdet ve uygulamalarının bazısı İslâmî İran'da yaşa-mın canlı bir parçası haline geldi. Örneğin, İranlı Müslümanlar tarafından kullanılan başlıca takvim yıldızlarla ilgilidir ve ayların isimleri İslâm öncesi İran takvimindeki gibi hemen hemen aynıdır. Dahası, İranlılar Zerdüşti Nevruz Yeni Yıl kutla-malarına devam ederler.

Zerdüşti fikirlerin İslâm üzerindeki etkisi İslâmî düşüncenin dört klasik okulunun ikisinde çok açık bir şekilde görülebilir: mistik Sufizm-Arapça'da *tasavvuf* Farsça'da *irfan* olarak isimlendirilir-ve İshrâkîlik ve'l-İşrak. Diğer iki okul teolojik veya *kalam* ve Aristocu veya *Felsefe*'dir.

Zerdüşti düalizm Sufizm üzerinde dikkate değer bir etkiye sahiptir.²⁶ Katı bir monoteist din

içerisinde mistik bir eğilimin olması, elbette Sufiz-min ontolojik anlamda biri iyi biri kötü iki varlığın kökensel varlığı olan düalizmi kabul etmesi demek değildi. Bununla beraber, theodicy' problemi ile yüz yüze gelmekle, Müslüman mistikleri, her ne kadar Tanrı sonsuz güce sahip olsa da, Zerdüştlar tarafından kullanılan mecaz ve muhakemelerin çoğuna yer vererek iyiliğin ve kötülüğün niçin var olduğunu açıkladılar. Böylece, en ünlü Farsî Sufi şair Celaleddin Rumi (1207-1273)'nin Mesnevi'sinde, aşağıdaki satırlar yer almıştır:

Sonsuzluktan beri kendini ifşa ve açıklama Ğafür (affedici) Tanrı'nın isteği ve kararır,

(Bu zıtlığı gerekli kılar, şunun için) *hiç bir şey gösterilemez zıtlık olmaksızın emsalsiz krala,*

Bundan dolayı...

O iki sancak yarattı, beyaz ve siyah: biri Adem(di), diğeri (O'na giden) yolun İblis'i (Şeytan'ı idi).

Bu iki kamp yerleri arasında savaş ve mücadele (vardı ve) ve olan oldu. (Rumi, Mesnevi, 6:378)

Sufiler tarafsızca, hem iyiliğin hem de kötülüğün varlığına inanırlar: bilinmiş olmak için, Tanrı kendisini karşıt formlarda açığa çıkardı, çünkü göz kamaştırıcı İlahî Işık tamamen temaşa edilmiş olmak için karşıt bir karanlığa ihtiyaç duyar. Hâlâ, insanoğlu özgürdür ve iyi ve kötü arasındaki mücadelede iyiliğin tarafında yer almak için gerçekte kendi seçimini yapmalıdır.

"Zerdüş'tün insan antropolojisi veya doktrini coşkulu bir ahlaki bireyselliği kanıtladığı, desteklediği ve gurur kaynağı olduğu"²⁷ genel olarak kabul edilir. Tüm iradeli varlıklar özgür iradeye sahiptir; iyilik ve kötülük arasındaki savaşta destekleyecekleri tarafı seçmekte bu özgür iradeyi kullanmak onların görevidir. İslâm'ın güçlü kadcerci eğimi bilinen bir konudur. Özgür iradeye karşı genel İslami yaklaşımın tersine, nasıl yatırım yapacağını bilip sermayesiyle kâr sağlayanla, Kıyamet günü cezalandırılacak olan sermayesini nasıl kullanacağını bilmeyen -veya onu yanlış kul-

²⁵ Yukarıdaki tezlerle karşı olarak örnekleriyle birlikte fetihler sonrası Mecûsi yerleşim yerleri ve ateşgedeleri III. ve IV. yüzyıllarda yaşamış Müslüman coğrafyacılar tarafından eserlerinde belirtilmiştir; bkz. Cahid Kara, *İslâm Coğrafyasında Mecûsiler (Emevîler'in Sonuna Kadar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 (Mütercim).

²⁶ Bazı önemli ilk dönem sufleri arasında Zerdüştların nesillerinin olduğu bahse değer bir konudur. Ebu Yezid el-Bistami (ö. 874) bir Zerdüş'tün oğlu idi ve el-Hallac (ö. 922) Zerdüş't bir rahip'in torunu idi.

* Theodicy, kötülüğün varlığı açısından Tanrı'nın iyiliğini ve sınırsız gücünü savunmadır, (Mütercim)

²⁷ L. Erickson, "The Problem of Zoroastrian Influence," 6.

lanan- birinin eylemleri karşılaştırıldığında Sufizm özgürce seçimde bulunamı över:

Dünyada bu övgü, “aferin” ve “bravo” özgür irade ve pür dikkatin faziletinde (bahşedilmiş)dir...

(Özgür eylemin) gücü senin kâr sağlayan sermayendir. İşaretle, gücün anını dikkatle izle ve (onu iyi) gözlemler! (4:85)

Sufi'nin niçin Kâdir-i Mutlak kendi isteği kendi gücünü sınırladığı ve insanlığa özgür iradeyi verdiği açıklaması, Zerdüşti öğretiyi çok fazla anımsatmaktadır; şöyle ki önceki durum sonrakinden ödünç alınmış olarak görünmektedir. İnsanlığa özgür seçimi vermekle Tanrı onlara bir sınav sunar. Rûmî'nin dediği gibi:

Eline bir kılıç koy; zayıflıktan çek onu uzağa (seçmeyi yapamama), o ya kutsal bir savaşçı veya bir haydut olabilir. (4:185)

Bir haydut ve lanetli Şeytan olmaksızın kararlı, samimi ve feyizli bir adam nasıl olabilirdi? Rüstem, Hamsa ve (korkak) bir oğlancısı hepsi bir olabilirdi; bilgi ve hikmet fesh edilmiş ve tamamen yıkılmış.

Bilgi ve hikmet doğru ve yanlış yolun (arasındaki farklılığın) amacı için vardır; tüm yollar ışık yolları olduğunda, bilgi ve hikmet anlam boşluğudur. (6:356)

Ontoloji alanında Zerdüştlüğün etkisi olduğu gibi, İsrakiliğin durumunda ve özellikle de okulun kurucusu “Şeyhu'l-İsrâk” Şihâbüddin Sühreverdî (1155-1191)'nin öğretisinde de Zerdüştlük en çarpıcı olandır. İkincisinin sırf ismi bile etkinin doğası üzerine birinin tahminde bulunmasına neden olur. Işık böylesi büyük bir önemi bünyesinde barındırmaktadır, çünkü o varlıkla (vücûd) eşanlamlıdır; şöyle ki Sühreverdî “ışık ve karanlığın temelleri üzerine İranlı hükemanın doktrinlerinin dirilişi”²⁸ olarak düşünülmüş olabilir.

Meşhur eseri Hikmetü'l-İsrâk'ta (Işığın Parlıtısının Teozofisi olarak tercüme edilebilir) Sühreverdî, ışıkların ışığını “tüm varlıkların varlığının nedeni... O Bir olandır, herşey ona muhtaçtır ve

O'ndan onun varlığını taşır. Hiçbir şey O'na ne eşittir ne de benzerdir. O mutlak muzafferdir, hiçbir şey O'nu yenemez veya O'na itaatten kaçamaz” (II.1) olmasını belirtir.

Sühreverdî eserinin “İlahi yolu takip etmişlerin” hikmeti üzerine bina edilmiş olduğunu kabul eder. Empedocles, Pythagoras ve Plato'nun adlarıyla birlikte, o Zerdüş'ten bahsetmektedir. Gerçekte, pek çok kereler Doğu'dan ve özellikle İran'dan hakîm adamların otoritesine başvurur. Sühreverdî sadece pek çok Zerdüşti fikirleri kullanmaz, fakat doğrudan Zerdüş'tün öğretilerinden ödünç aldığı isimleri de kullanır. Böylece, İlahi ışığı bütün idrak edenlerden ışıkların derecesi üzerine konuşma ve hiyerarşideki veya ışıkların ışığına en yakın ışığın sırasına işaret eden İlk Işıktır veya Büyük Işık'tır, Sühreverdî “kadim Perslilerin Bahman diye isimlendirdikleri” ne işaret eder. (Bahman veya Vohu Mano daha sonraki Zerdüşteolojisinde Kutsal Ölümsüzler arasında ilk yeri alır ve İyi Düşünce'yi ifade eder.)

Biri aynı şekilde *Hikmetü'l-İsrâk*'ta Zerdüşti dualizmin izini sürebilir. Örneğin, Sühreverdî varlık alemindeki tüm varlıkların parçalara bölünebileceğini kabul eder: bazısı ışığı taşır diğerleri karanlığı (II.2). Tüm şeyler, onun kelimelerinde, onların gerçek doğallıklarıyla ya ışıktır veya karanlık (II.1).

Zerdüşteolojiye en etkili özür dileme Sühreverdî'nin “ilk varlıklara en çok benzeyen” ve onu “insanlık ışığı İsfahbad'ın kardeşi” olarak ateşe konuştuğu eserindeki bir pasajında gösterilmektedir. Bundan dolayıdır ki, Sühreverdî kadim zamanların İranlılarının kutsal ateşe yalvardıklarını ve ona ibadet ettiklerini (II.4) öne sürmektedir.

Sonuç olarak, ben bazı genel açıklamalar sunmak isterim.

Diğer kültürlerin taraftarlarının zulmünde fatihin amaçları her ne idiyse, kültürel sentezin bazı çeşidi nesnel bir şekilde kaçınılmazdır. Hiç bir kültür gerçekte harici kuvvet tarafından ortadan kaldırılamaz (her ne kadar kötü bir şekilde hasar verilebilirse de). Kültür, dünyaya bakış açısı ve sonuç olarak fikirleri ve değerleri zaman aşımına uğramış hale geldiğinde, zamanın meydan okuma-

²⁸ Henry Corbin, *Histoire de la Philosophie Islamique* (Paris: Gallimard, 1986), sayfa 288.

sına cevap verememe yeteneğinin sonucu olarak var olmayı durdurur.

Şu durum açıktır ki, Zerdüştlüğün “fiziksel” yıkımına (yani kurumlarının, din adamlarının ve inananlarının, vb. ihraç edilmeleri) rağmen, o kültürel olarak var olmaya devam etti, çünkü düşüncelerinin çoğu İslami düşüncede en etkili akımların bazısının canlı bir parçası haline geldi. Eşit büyüklükte, daha önemli değilse de, genelde İran kültürü üzerinde ve özelde şiirde onun etkisi vardır.

Hâlâ “canlı” olan Zerdüştlük, zaman zaman bazı şeylere maruz kalsa da “yeniden dirilişle” kuvvetlendirilebilir. *Sanjan*'da, Hindistan'da güney Gücerat'taki Sanjan'da yerleşik Parsiler tarafından oluşturulan Farişî bir şiir, Zerdüş'tün isteğinin üç kez çökertileceği ve üç kez de yeniden onarılacağı hakkında Zerdüş'tün önceden haber verdiği yazılıdır: İlk kez İskender tarafından çökertilmişti (Büyük Alexander)²⁹ ve Erdeşir tarafından yeniden ihya edildi; tekrar çökertildi ve II. Şâpur ve Adarba Mahraspand (II. Şâpur'un hakimiyet döneminde kutsal bir kişi) tarafından ihya edildi; son olarak Araplar tarafından çökertildi ve Sayoshant tarafından zaman içerisinde ihya edildi.³⁰ Gerçekten, M.Ö.330'da Ahamenî gücünün çöküşünden sonra, Zerdüş'tin tarihinde son Part (Arsakitler) kralını tahtından indiren Pars eyaletindeki Sasan ailesinin üyesi Erdeşir'e (226-240) kadar yeni bir çağ başlamadı. (Şu bir gerçektir ki, Arsakitler hâkimiyetinde Zerdüş'tî yazmaların dağınık kalıntıları bir araya getirildi. Bununla beraber, Erdeşir'in onlara karşı ulusal bir hareket düzenlediği Arsakitlere karşı memnuniyetsizlik çok büyüktü.) Kendisi de Zerdüş'tî bir rahip olan Erdeşir, Zerdüş'tin inancının yeniden gerçek bir ihyası için çağrıda bulundu ve İran'da bir teokrazi yönetimi kurmakta başarılı oldu.

642'de sona eren Sasani hâkimiyetinin bütün dört yüzyılı süresince, Zerdüştlük hemen hemen resmi devlet dini oldu. Bununla beraber, daha sonra bile Zerdüş'tî öğretilerin otoritesi bir kez daha

yavaş yavaş yok edildi; bu zaman, öğretileri güçlü bir heretik hareketi tahrik eden Mani'nin ortaya çıkmasıyla (Maniheizmin yeni inancının resmen ilan edilmesi I. Şapur'un tac giyme töreni olan 20 Mart 242'de yapıldı). (Büyük oranda Budizm ve Hıristiyanlığın parçalarını içeren) öğretisi kısa bir zaman için Zerdüştlüğün yerini alması anlamında, I. Hüzmüz (272-273) tarafından hoşgörü ile kabul edilen Mani'nin fikirleri Zerdüş'tin “çökertme” teşebbüsü olarak nitelendirilebilirdi. Bununla beraber, II. Şapur'un (309-379) hakimiyet zamanında, Zerdüştlüğün ikinci yeniden ihyası olarak isimlendirilen şey meydana geldi. II. Şapur ve onun *das-turları* sayesinde, Avesta metinlerini yeniden bir araya getirme çalışması sonunda tamamlandı.

1960'larda, Şah Rıza Han Pehlevî'nin hâkimiyeti süresince, devletin tutumunda Zerdüştlere ve onun destekçilerine doğru Şah'la kişileştirilen şiddetli tesirli bir değişiklik vardı. Örneğin, Devlet politikasındaki bu değişiklik tüm askeri atamaların Zerdüştlere olmasında kendisini belli etti. Bu durum onları hemen hemen Müslümanlarla eşit bir konuma yerleştirdi. Rıza Han, diğerlerinden ayrı, bankerler, iş adamları ve entellektüeller arasından zengin ve nüfuzlu Zerdüş'tlerin desteğini aradı. Yukarıdaki tüm bunlarla Şah, İran kültürel mirasının mütemmimi ve çok önemli bir parçası olarak Zerdüş'tün öğretilerine başvurdu. O, İran üzerindeki kadim Zerdüş'tî medeniyetin etkisinin İslâm'dan daha az olmadığını öne sürdü. Rıza Han'ın hâkimiyeti süresince I.J.S. Taraporewala gibi yazarlar kitap yayınında bulunmak üzere İran'a gelmeleri oldukça önemlidir. Yüksek eğitimli Hintli bir Parsî olan Taraporewala 1926'da Hindistan'da ilk kez *The Religion of Zarathushtra*'sını yayınladı. 1960'larda İran'da meydana gelen değişiklikler yüzünden, kitabının ikinci baskısı 1965'te Tahran'da yayımlandı.

Taraporewala'nın kitabının sonuç bölümü o zamana kadar İran'da Zerdüştlüğe yönelik radikal bir tutumun nasıl değiştiğini vurgulamaktadır. Yazar İran'da Zerdüş'tün öğretilerinin “rönesansında” “umut verici bir işaret” görüldüğünü öne sürmektedir; kendi kelimelerinde ise “(İslâm'ın içine) ilham edilmiş taze, dinç ve diri ve İslâmî kültür (bugün) ruh bakımından büyük ölçüde İranlı-

²⁹ Bu arada, İran'da hiç kimse Alexander'i “Büyük” olarak isimlendirmeyiz. Zerdüş'tin gelenek onu “guzastag” (lanetli) olarak isimlendirir-sadece Ehrimen veya Şeytan'a verilen bir lakap.

³⁰ Bakınız James Darmesteter'in *Zend-Avesta*'ya Giriş'i, Bölüm I, The Vendidad, s. XXXVII.

dır".³¹ O şuna inanır ki, "İran hızlı bir şekilde onun uzun süreli uykusundan uyanıyor... Tüm İranlılar - İslam öncesi-geçmişlerine geriye doğru çağlar boyunca önceki büyük hükümdarlara, şevk ve coşkuyla kendilerine ilham vermek için yaşayan idealler olarak Nuşirevan'a, Şapur'a, Erdeşir'e, Daryus'a ve Kuruş'a" bakıyorlar. Yukarıdaki tüm şeyleri insanlığın en büyüklerinden biri ve en büyük İranlı olarak Zerdüş'te görüyorlar ve İran'ın insanlığa bir hediyesi olması için onun mesajını anlama ve modern dilde yeniden yorumlamanın farkına varmaya başlıyorlar."³²

Her ne kadar 1979'taki İmam Humeynî tarafından yönetilen Şah karşıtı devrimden sonra gerçek bir Zerdüş'tî rönesansın gerçekleşmesi için ümitler kaybedildiyse de, hâlâ hiç kimse gelecekte yeniden canlanma olasılığını göz ardı edemez. İran sadece Müslüman dünyasında değil fakat

aynı zamanda daha geniş dünya toplumlarında da özel rolü için iddiasından vaz geçmeyecektir. Fakat, bu iddiayı kuvvetlendirmek için kendi kadîm geçmişine devamlı bir şekilde geri dönmelidir.

Zerdüş'tî geleneğin yaşamsallığını tekrar sağlamak için bir diğer neden daha vardır. Zerdüş'tlük, İran'ın günümüzdeki tecridinden ortaya çıkmaya hazır durumundaki karşılaşacağı zorluklara cevap nokta-i nazarından ideolojik ve ahlaki gerekçelendirmeler için yapılacak araştırmalarda başvurulabilir. Az sayıda olmalarına rağmen İngiliz yönetiminin Hindistan'a kapitalist ekonomiyi getirmesinden beri oldukça başarılı olan Hindistan'daki Parsî toplumunun başarısı şunu gösterir ki, -diğer doğu dinlerinden daha büyük bir ölçüde Zerdüş'tün öğretileri takipçilerine serbest piyasa ekonomisinin gerçeklerine daha büyük kolaylıkla uyum sağlamalarına imkan sağlayan (ahlaki bireysellik ve maddi refahın değeri gibi) fikirleri uhdesinde bulundurmaktadır.

³¹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 77.

³² Ibid, 78.